

E csoportban a helyes viselkedés szabályairól szóló történetek foglalnak helyet, jó néhány típus a magyar bányászok körében is ismert.

- D) A veszély előjelei
- E) Csodálatos menekülés a veszélyből
- F) Tilalmat megszegők büntetése
- G) A sorsot maguk ellen kihívók büntetése
- H) A bánya pusztulása
- I) Az elhagyott bányában kísértők járnak
- K) A titokzatos „velenceiek”. (L. az A pontot)
- L) Hegyek és vizek kincse
- M) Elérhetetlen és elátkozott kincs

E csoportosításból kitetszik — és HEILFURTH professzor e kérdésre részletesen reflektál is —, hogy a német bányászmondák csaknem teljes egészükben *hiedelemmondák*. A bányászélet reális tényei: a földben rejtőző ásványi kincs felfedezése, a bányák feltárása, a bányász nehéz sorsa vagy váratlan szerencséje, a bánya vezetőinek magatartása stb. hiedelemmonda formájában: mint természetfeletti lények, szellemek vagy szentek, vagy az ördög jutalma, vagy büntetése jelentkeznek. Aki a bányászélet más oldalait: a bérharcokat, a politikai öntudatosulás emlékét keresi, az inkább más műfajokban: a bányászdalokban, mondásokban, élményelbeszélésekben talál rájuk. E jelenségnek több oka is van. A bányászok munkáját körülvevő titokzatosság, a föld mélyében folyó munka, a váratlan katasztrófák, különösen alkalmasak voltak arra, hogy nemcsak a bányászok, hanem környezetük is természetfeletti beavatkozását sejtsek a váratlan és látszólag indokolatlan eseményekben. Mindenütt, ahol az emberi technika kezdetleges, és ahol az ember sorsa tele van veszélyekkel, amelyekkel megküzdeni még nem tud, jó talaja van az ilyesfajta mondaképződésnek. Az persze más kérdés, és koronként és helyenként változó, hogy e történetekben mennyire hittek, hol van a hit és a költészet határa.

E hiedelemmonda-szövegkiadványban a magyarországi német ajkú bányászok mondaanyaga is képviselve van, különösen a Pécs környéki bányászoké. A német ajkú bányászok már igen régtől fogva nagy szerepet vittek a környező országok ásványkincsének feltárásában is. A Kárpátokban évszázadok óta több nyelvű bányász hagyomány alakult ki; majd a múlt században a magyarországi szénbányák feltárásában az Osztrák–Magyar Monarchia minden tájáról érkező bányászok vettek részt. Így nem csodálkozhatunk, ha a bányában elképzelt kis törpét a palóc bányászok is „pörtmandlinak” nevezték, s a Bergmannl, Bergmännlein szó változatai a szlovák bányászok nyelvében is feltűnnek, hogy csak egyetlen példát említek. A magyar szénbányászok hiedelemmondái elég szorosan csatlakoznak a német mondatípusokhoz, azonban természetesen nem minden típus van nálunk képviselve, például a „velenceiekről” szóló történetek hiányoznak. Heilfurth professzor kérésére már néhány éve a legfontosabb magyarországi bányászmondák közül is küldtünk néhány jellegzetes szövegtípust; ezek feldolgozása a II. kötetben történik meg.

HEILFURTH professzor és GREVERUS Ina-Maria példamutatóan alapos munkát végeztek, s e könyv alapján a környező országok kutatói is könnyűszerrel csoportosíthatják saját mondaanyagukat. De még egyszer ismétlem: e mondákból a bányásztradíciónak csak egyetlen oldalát, a bányász hiedelmeket ismerjük meg, középpontjukban a véletlennel, a sorssal, veszélyekkel való találkozás áll. Azonban még így is jó bepillantást engednek a bányászélet sok évszázados, küzdelmes történetébe.

DÖMÖTÖR TEKLA

Greta Karste-Liikkanen: Pietari-Suuntaus kannakselaisesse elämänkentässä 1800-luvun loppuolelta vouteen 1918

St. Petersburg im Leben der Karelischen Landenge vom ausgehenden 19. Jh. bis zum Jahre 1918. Kansatiteellinen Arkisto 20. Helsinki, 1968. 322. l.

A finn néprajz művelői mindig tartogatnak valamilyen meglepetést az ethnológia számára. Ilyen meglepetés most KARSTE—LIKKANEN Greta könyve, amely tartalma és módszere miatt bizonyára szélesebb körben kelti fel a nép kultúra kutatóinak figyelmét. A könyv azokkal a népi gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokkal foglalkozik, amelyek a régi Szentpétervár és a karjalai földszoros finn lakossága között a XIX. sz. elejétől 1918-ig fennállottak. A szerző vizsgálataiból kibontakozik, hogy a karjalai földszoros

lakossága miképpen érintkezett ezzel az orosz nagyvárossal, amely eredetileg nemcsak történetileg és gazdaságilag, hanem szellemileg is idegen volt tőle.

Előbb néhány szót a könyv gazdag tartalmáról. A svéd uralom megszűnése és Finnország cári meghódítása, a bevezetett gazdasági intézkedések, a birtokviszonyok és Szentpétervár fejlődése miatt a finn parasztság a XIX. sz. elején a fejlődő nagyváros felé kezdett orientálódni. Szentpétervár munkaalkalmat, kereskedelmi lehetőséget nyújtott a karjalai földszoros finn népének és a finn—orosz népi kapcsolatoknak sajátos vonásai fejlődtek. De nemcsak Szentpétervár orosz lakosságával érintkezett a karjalai finnség, hanem különböző lehetőségei bontakoztak ki Inkeri lakosságával való érintkezésének is. A finn parasztokat, iparosokat a nyelvi nehézségeket kezdetben átsegítette a jelbeszéd, vagy az orosznak valamiféle bükkfanyelven való ismerete. A finnek nagy mennyiségben fát, halat, építőkövet, szállítottak Szentpétervárra, de különböző munkaalkalmat is találtak. A cári fővárosban és környékén finn ácsok, kőművesek, lecsapoló munkások, fuvarosok dolgoztak. Sok finn is le telepedett Szentpéterváron. A XIX. sz.-ban 15 000—20 000-re tehető finn lakosság száma, akik tekintélyes része iparos kereskedő. A város több részének (piacoknak, tereknek) finn neve is volt. A Néván finn hajók közlekedtek, és a kéményseprők kivétel nélkül finnek voltak. Különösen nagyrabecsülték a finn arany- és ezüstműveseket. Inkeriből és a karjalai földszoroból származó dajkák szoptattak számtalan orosz csecsemőt a szentpétervári lelencházban, majd falujukban gondozták őket. A karjalai földszoroból finn pásztorokat fogadtak az Inkeri-i falvakba, de finnek alkalmazták burgonyaszedésre, szénakaszálásra, gabonaraatásra stb.

Természetesen Szentpétervárról, s a főváros közelebbi vagy távolabbi környékéről oroszok is jöttek finn területre. Így vándor közsőrűsök, üvegesek, ácsok, kőművesek, bádgosok. Jellegetes alakjai voltak a vándor oroszoknak a herélok. Nyirkátrányt az oroszok a volg dai kormányzóságból vitték Viipuri környékére, de Észtrországba is. Vándor kereskedők a fejükön hordott deszkalapon, kosarakban gyümölcsöt, zöltséget, baromfit, játékszereket árulták. Viipurig ellátogattak a kínai és tatár kereskedők, az olasz kintornások, a vándor német fuvószenekarok, az orosz bábtáncoltatók. Szívesen látott vendégek voltak a karjalai földszorosban az oloneti asszonyok, akik csipkével, vászonnal, szalaggal háztalak.

Szentpétervár nagy szerepet játszott a külföldi finn áruk fogyasztásában. Különösen sok hal került az orosz főváros piacára, de azonkívül vad (nyul, fogoly, nyirfajd, mogyoróstyúk, vízmadarak), erdei gyümölcs és gomba. Az utóbbiból bőjt idején fogyasztottak sokat. A karjalai földszorosban sok baromfit tenyésztettek, a szentpétervári piac számára, de megjelent ott a finn ló, szarvasmarha, disznó, tej, vaj és szelna is. Az oroszok bőjtben a tejet nem fogyasztották, s ilyenkor a finnek a tejet sajátukhoz dolgozták fel. Néhány finn faluban fa- és agyagedényeket, szánokat, szekereket készítettek, s ezeket Szentpétervárra s beljebb Oroszországba vitték eladni. A finn kereskedők, parasztok, munkások, iparosok sohasem tértek vissza Szentpétervárról üres kézzel. Sok gabonát hoztak onnan finn területre. A tea, cukor, kenyérfélék, péksütemények kerültek el az orosz fővárosból Viipuri irányába. A hagyatéki leltárakban 1840-től kezdve jelenik meg a szamovár, majd a kávéskanna. A kávé elterjedésének két kiindulópontja volt: Viipuri és Szentpétervár. Viipurinak közvetlen kapcsolata volt az európai kereskedelmi központokkal, s ezt a kapcsolatot elősegítette a város német polgársága is. A különböző minőségű dohány — kereskedelmi és csempész úton — Oroszország felől került el a délkarjalai finnekhez. Sok figyelemre méltó gyakran mulatságos emléket írja le a szerzőnő az áru-csempészesnek. Míg a dohányt Oroszország felől csempészték Finnországba, a gyufa csempésztúton került el a finnektől Oroszországba. A finn kereskedőket Szentpétervárról nemcsak a lakosság, hanem a magasabb kereskedelmi körök is megbecsülték. A nem kimondott kereskedők azonban különböző fufanggal igyekeztek túladni árujukon. Pl. a borjú combjának a tövében a bőrbe lyukat metszettek, és a bőr alatti részbe facsóval levegőt fújtak. Így a borjú testesebbnek, kövérebbnek tűnt. Figyelmet érdemelnek a különböző népi mértékek. A kereskedő gyakran az eladásnál más mértéket alkalmazott mint a vételnél. Az adás-vételnél a borralval, az áldomás különböző formái voltak szokásban. Hideg télen a halászkornál a vevő mindig pálinkásüveggel jelent meg. A finn—orosz kereskedelmi érintkezések visszatükröződnek a mai népnyelvben, s a régi kereskedelmi kapcsolatokat több szójáték, hasonlat őrzi.

A fentiekből is láthatjuk, hogy a könyv *a finn nép küzdelmes életének nagyszerű dokumentuma.*

KARSTE — LIKKANEN Greta megállapítja, hogy a nagyvárossal való kereskedelmi kapcsolatok a nép körében új szokások, társadalmi kapcsolatok befolyásolták az emberek magatartását, gondolkodását. A finnekre mágnesként hatott Szentpétervár, de megmaradtak finneknek, ami kevésbé mondható el Inkeri vót lakosságáról. A finn területek dél-

nyugati részén részben hasonló jelentősége volt Stockholmnak, mint délkeleten Szentpétervárnak.

A nagyváros és a parasztság kapcsolata, a népi kereskedelmi élet kutatása általában eléggé elhanyagolt része a néprajznak. Ehhez a problémához nemcsak kitérni anyagot, hanem a finom részletek feltárásával a továbbkutatáshoz értékes új szempontokat is nyújt a könyv. A finn és orosz népelet számtalan új típusát tárja elénk a szerző. A munkát mindazoknak át kell tanulmányoznia, akik Európa bármelyik területének népi kereskedelmével kívánnak foglalkozni. A könyvből megismerhetjük azokat a lehetőségeket, amelyek révén kultúrtárgyak, szokások terjednek el egyik területről a másikra, egyik néptől a másik néphez. A népi kereskedelem ismerete nélkül pl. nem tudjuk megmagyarázni az azonos fa-, agyagedények, gazdasági eszközök egymástól távoli területen való előfordulásának az okát. Aki egyszer megírja az európai népi kultúrák kapcsolatainak monográfiáját, Európa vándoralakjainak életét, vagy Keleteurópa bonyolult kultúrrétegeinek etnológiáját — a könyv számtalan fejezethez útmutatóul fog szolgálni. Külön ki szeretném emelni a könyv rendkívül értékes képanyagát.

A könyv ismertetése során még egy gondolatot szeretnék felvetni. Greta Karste—Liikanen szerint Szentpétervár felől vándor orosz üvegesek, bádigosok jártak a karjalai földszoros területére. Nézetem szerint ezek között lehetnek vándor szlovák drótosok, ablakosok is, akik köztudomású, hogy a cári Oroszország legtávolabbi területeire eljártak. Megfordultak Szentpéterváron, ahol nagyobb lerakataik voltak. Bártfa környéki szlovák kosárárosok pedig nemcsak Szentpétervárt, hanem Helsinkit, Viipurit is felkeresték az első világháború előtt. Így Szentpéterváron és a karjalai földszoroson át Közép-Európa egyes kultúrtárgyai is eljuthattak finn területre.

GUNDA BÉLA

Grünn Helene: Fassbinder, Fassboden. Handwerk und Kunst

Niederösterreichische Volkskunde, Bd. 3. Manuituspresse, Wolf Stratowa Verlag, Wien, 1968. 168 l., 82 kép.

Aki számontartja TAKÁTS Sándor gazdag tartalmú tanulmányait a magyar borkötőkről, törkölylátókról és kádszurókról (*Rajzok a török cilágból, III. k.*, Budapest, 1917. 249 skk. l.), valamint újabb szőlészeti és borászati irodalmunkat (VINCZE István, VAJKAI Aurél, ANDRÁSFALVY Bertalan, BAKÓ Ferenc, KECSKÉS Péter, KURUCZ Albert és mások tanulmányait), bizonyára fokozódó érdeklődéssel tanulmányozza GRÜNN Helene könyvét, amely Alsó-Ausztria kádármesterségét, népművészeti szempontból is jelentős hordóiparát s az idetartozó remekeket mutatja be. A munka arra figyelmeztet bennünket, hogy hol is kellene folytatnunk Takáts Sándor kutatásait. A könyv sokrétű tartalmából a következőket szeretném rögzíteni. Itáliában a késő római időkig ismeretlen volt a borshordó, noha a rómaiak Itálián kívül használták. A rómaiak eredetileg bőrtömlőben, agyagedényben, üvegben tartották a bort. A mázatlan agyagedényeket gyantával tömitették. A borshordó kelta-germán találmány, amelyet a rómaiak átvettek. A borshordók különböző formában ismeretesek. Óriás hordókat némi területen a XIV. sz.-tól ismerünk. A hordóhoz tölgyfát, szelidgesztenye és akác dongát használnak fel. Az abrones leginkább mogyoró vagy fűz. Az akáchordóban tartott bor az első évben édeskés ízt nyer. A szerző leírja az alsóausztriai hordókészítés technikáját (hangsúlyozva a munkamenet ritmusát), a kádárok eszközeit, a munkaszokásokat, a kádárok társaséletét, céheit és más érdekvédelmi szervezeteket. A XVI. sz.-ból céhládák, a XIV. sz.-tól pedig a céhzászlók, a későbbi időkben ívödedények, pajzsok, pecsétek tanúskodnak a céhek jelentőségéről. A szokások jó része egyházi jellegű. Úrnapján egyes helyeken nemcsak a kádárok, hanem családtagjaik is felvonultak. Alsó-Ausztriában ismeretes a bodnártánc, amely a mi hegyaljai bodnártáncunkhoz hasonló. A kádár a falvak, városok és piacok népszerű alakja volt, s ezért gyakori szereplője a mondáknak s más szóbeli hagyományoknak. GRÜNN Helene gondosan összeállította a kádárookra vonatkozó történeti adatokat, majd könyvének jelentékeny részében a hordók díszítésével foglalkozik. A hordódíszítés valószínű, hogy a kolostori udvarok kézműves iparában gyökerezik. A hordóknak régebben csak akonája volt, s az abba járó csapat állatalkú (macska) faragvánnyal látták el. Ennek valószínű kultikus jelentősége van. A hordófenéken lévő (ajtólék) későbbi eredetű. Ez általában díszítetlen. Alsó-Ausztriában a legrégibbi (XVI. sz.) díszes hordó férfiábrázolása (Luther-hordó) a reformáció szellemét tükrözi. A domborművű díszítmények főképpen a barokk, rokoko és a biedermeier művészi stílusában